

Наша Леся (1971)

Гончар Олесь Терентійович

Кожним словом, кожним променем думки, кожним бодем своїм живе в душі нашого народу людина, що ім'я їй — Леся Українка. З не такої вже й далекої минувшини, проте, вже мовби крізь серпанок легендарності проступає до нас образ поетеси, образ ніжний і чистий. Майже ніколи — веселий, частіше в задумі чи смутку. Долинув звідти в крихких уламках навіть живий голос її, випадково збережений у пробному записі фонографа.

100 років тому народилася вона в сім'ї Косачів, щоб стати для світу Лесею Українкою. Своєю винятковістю і своєю звичайністю — усім вона дорога для нас. Хочеться підкреслити, що була вона просто людиною і, ведучи оту «тридцятилітню війну» з нападами хвороби, не мала якогось додаткового захисту проти болю, коли їй боліло, то боліло, як і кожному, і можна зрозуміти, як жадалося їй звичайного людського щастя, якщо, прикуту хворобою до ліжка, так радувала її навіть яблунова пелюстка, занесена весняним вітром у вікно.

А звідки ж все-таки отой дух непоборний, що в найтяжчих випробах долі не дав розчавити себе? Звідки ота сила прометеївська, що піднесла цю слабосилу дівчину над своїм часом, над своєю похмурою епохою?

Звертаючись до образу Лесі Українки, до цього феномена людської стійкості, можемо бачити, якою силою може ставати в людині високість її помислів, значність життєвого ідеалу, безмір любові до свого народу.

В поезіях Лесі нерідко бринить крицевість, однак було б спрощенням уявляти собі й поетесу, кутю з суцільної криці, такою, що не знала вагань, сумнівів, хвилин душевного сум'яття чи найтяжчого відчаю,— саме поезія Лесі Українки говорить, скільки глибоких драм розтерзувало її тонку і вразливу душу, відомо, яким нещадним було до неї життя, «де щастя й горе так божевільно сплелись...» При всій витонченості й ранливості натури, зусиллям волі, мислі й доброти піднялася вона над своїм бодем, зуміла почути інших і, перейнявшись гірким становищем свого народу, дійшла такої внутрішньої узгоди з ним, що навіть інтимний біль поетеси ставав явищем суспільним. Кожен смуток її, і жаль, і сарказм, сама інтонація міцного Лесиного рядка набувала народного звучання.

Як особисту трагедію переживала поетеса уярмлення свого народу, безправність його культури. Душа її, лагідна з природи, закипала гнівом на кожен вияв утисків, колоніальної сваволі, вона майже фізично задихалася в атмосфері царського деспотизму, в середовищі, отруєнім бацилами рабства.

Прометей — улюблений герой Лесі Українки. Протягом усього творчого життя оспівує вона людину-борця, звитяжця, людину нездоланну, яка в ім'я високої мети здатна жертвувати собою. Для Лесі й сам поет уявляється насамперед в образі безстрашного, кровно зв'язаного з народом подвижника, людини обов'язку, лицаря свободи й справедливості.

Самій поетесі притаманні були якраз такі якості. Кажуть, скромна була, сором'язлива, не дуже й примітна серед людського загалу, але яку непоступливість виявляла, коли йшлося про долю, честь і престиж народу, його культури, про святе й заповітне!

«Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хворої дівчини». Ця Франкова характеристика місця Лесі Українки в нашій історії буде вичерпною, якщо до неї додати, що між Кобзарем і Лесею могутнім мостом єднання звівся титанічний труд самого Франка, дух вічного революціонера.

Усі, кому дорога була наша література, із захватом стежили, як сходить поетична зоря Лесі Українки. Поява юної поетеси для декого була майже загадковою: не проходила вишколу ні в яких гімназіях і — раптом така висока освіченість, ерудованість; постійні змагання з підступною недугою — і водночас оцей внутрішньо-незламний, на якихось тяжких вогнях гартований дух; почуття цнотливо-дівоче, відкрите, довірливе, і разом з тим емоційна розкутість, спопеляюча сила пристрасті, що робила юну поетку мовби сестрою безкомпромісних античних героїнь. А понад усе, ніби неперекір фізично кволому тілу, ніби виклик судьбі, таке дуже здоров'я духовне, що кипить у її поезіях, сила мужності, що дозволила тому ж Франкові одразу виділити молоду поетесу над натовпом літературних плаксіїв, назвавши цю хвору дівчину «трохи чи не самотнім чоловіком на всю новочасну соборну Україну».

Леся була щедро обдарована від природи. Крім виняткових здібностей поетичних та всіма знаного в ній таланту до вивчення мов, почувала вона вільно себе і в стихії музики (навіть один час вагалася, чи не присвятити цілком їй себе) і це ж вона, Леся, ще будучи зовсім юною, написала перший у нас підручник з історії стародавніх народів, а крім того, роками з любов'ю збирала українські народні пісні,— виявивши смак і сумлінність етнографа... Та, мабуть, найяскравіше обдарованість Лесі розкриває-ться в силі й буянні її фантазії, нестримному леті уяви, яка давала змогу поетесі озирати найдалі краї світової історії, входити в душі людей, що жили навіть тисячі років тому, проймаючись їхніми пристрастями, ніби своїми власними. Фантазія, ця сестра поезії, вже з дитячих літ заваблювала Лесю в таємничий світ народних легенд і казок, в зачакловані хащі волинських лісів та в нічну тишу повитих місячним маревом озер, де багата уява вигледжувала русалок та перелесників, мавок та потерчат, весь отой химерний Олімп народної міфології, що його потім з такою красою відтворить поетеса у своїй «Лісовій пісні».

На Волині й зараз нам покажуть урочище Нечимне, що нібито стало місцем дії «Лісової пісні», покажуть і галявину, де стояла хата пасічника дядька Лева,— у його родичів зупинялась свого часу поетка. В цьому урочищі просто неба львівські студенти недавно показали «Лісову пісню» для земляків Лесі Українки. Дбайливо бережуть земляки знаменитий білий будиночок в Колодяжному, де Леся трудилась, і кадуб-криницю, з якої вона джерельну воду пила... В дитинстві обдарована дівчинка бавилася з однолітками серед руїн Луцького замку, де її юну уяву хвилювали образи «віку лицарського», образи людей мужності й честі, що їх вона не втомиться оспівувати впродовж усього життя.

Леся називала Волинь прекрасною колискою своїх страждань. Справді чудовий цей край з його лісами, зеленими тунелями доріг, хмелем, що в'ється аж до неба (тут його здавна культивують), з синявою чистих лісових озер, що і вночі світяться м'яким сріблястим світлом. Ось у цьому краю, де величезне озеро Світязь розповноводилось серед лісів вільно і дико, серед розкішної природи молода Леся боролась з тяжкою недугою, що на довгі роки приковувала її до ліжка, тут звідусіль чула вона стогін свого поневоленого народу.

У еллінів, великих поетів античності, прекрасні створіння народжувалися з моря, з піни морської. Про нашу ж поетесу можна сказати, що вона разом зі своєю поезією народжена була морем народного життя. В її поезіях, сповнених мужньою енергією, клекоче наростаючий гнів народний, б'ється його думка, його одвічний потяг до свободи.

Росла й виховувалась Леся в середовищі демократично настроєної української інтелігенції, рід вела свій од людей порядних, не пустодухих, не змізернених, дід Лесин був декабристом, тітки зв'язані з народовольцями, дядько її — Михайло Драгоманов, улюблений Лесин наставник, змушений був жити в еміграції, продовжуючи справу, колись розпочату Герценом, друзями родини були такі люди, як Лисенко, Старицький. Добрим словом годиться згадати сьогодні турботливого батька Лесі — Петра Антоновича Косача і матір її — відому нашу письменницю Олену Пчілку, уважну виховательку й невтомну громадську діячку, чії риси характеру, вольовита вдача передалися і її геніальній дочці. Додамо лише, що разом із родинно близькими людьми майбутню поетесу формувала, виховувала й готувала до творчого подвигу вся тодішня передова Україна. Волинські й полтавські враження, київські обшуки, саме народне життя кликало її до тої праці, якій Леся присвятила себе до останку.

Десять томів творів залишила вона своєму народові, десять томів, у яких зімкнуте таке інтенсивне й розмаїте її духовне життя.

Очима Наддніпрянщини і Галичини схвильовано стежила тодішня Україна, як рік за роком тендітна дочка її своєю невсипущою працею «будує вічне і величне, щось незрівнянне і потужно-гарне», міцним своїм словом мурує нетлінні вежі рідної культури, де «кожний камінець — проречистий свідок муки народу твого».

Де б не була вона: в Болгарії, Єгипті, під небом Італії чи в привітній Грузії, що стала для неї другою домівкою, з яких би часів не зачерпувала теми, сюжети, мотиви своїх творів, усе в них кожним порухом душі, кожним виблиском думки пов'язувалося з Україною, з народом, який виплекав її і якому вона хотіла бути корисною в його духовному поступі, в боротьбі за соціальні й національні права. Вболівання за долю трудової людини, за майбутнє свого народу — саме це спонукало Лесю шукати нових шляхів, які вивели її до робітництва, до соціал-демократів, до «Маніфесту Комуністичної партії». Любов патріотки давала їй дар ясновидства, вона була серед тих, хто передчував неминучу соціальну бурю, в її поезіях чуємо голос провісниці революції. Спів її звернений у майбуття, де за валунами важкої свинцевої дійсності поглядіві поетеси вже відкривались сонячні ландшафти свободи.

Поки що ж світила вона «досвітні огні» своєї поезії серед безмежної самодержавної ночі. Добре знала вона ту полярну ніч сатрапів і поліцмейстерів, донощиків і словоблудів, де кожную думку живу кувалося у лещата казенності, де саме українське слово зазнавало державного переслідування, де в'язниці були переповнені, а натовпами етапників — робітників, селян, студентів — сіріли тисячоверстові каторжанські шляхи. Яку ж треба було мати відвагу духу, щоб і серед тої, здавалось би, вічної суспільної заледенілості гукнути в пільму: «Вставай, хто живий, в кого думка повстала...» Леся не боялась «таких червоних необачних слів!»

Зі всією щирістю й гіркотою визначала вона становище свого покоління:

Орлині крила маєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі.

Слово розради знаходила поетеса для тих, хто вагався. Товаришам несла сестринську свою підтримку й збадьорення. Свою ж вдачу, свої власні настрої, мабуть, найповніше виповідала в таких віршах, як «Гетьте думи, ви, хмари осінні!» або в циклі «Невільничих пісень», чи в поезії «Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила...» 1905 рік, весняний шквал революції викликав пристрасний порив поетеси: «Хочу дихать вогнем, хочу жити твоєю весною...»

Цензурні утиски були одною з причин, що змушували Лесю Українку вдаватись до начебто далеких від сьогодення світових сюжетів. Художнє мислення її, поетеси-інтернаціоналістки,

сягало в різні часи, в життя різних епох і народів. Та вдумливий читач розпізнавав у шатах давнини довколишню дійсність, він розумів мову алегорій поетеси, оті палаючі знаки, якими вона таврувала ненависний їй, гнобительський, самодержавний Вавілон. Монументальні узагальнені світові образи приваблювали поетесу ще й тим, що давали місткий, високих концентрацій матеріал для роздумів про корінні питання людського буття, про оті, так звані «вічні проблеми», що завжди хвилювали митців. Вдивляючись в єгипетську або вавілонську давнину, створюючи характер античної дівчини або раба-неофіта, вводячи в українську літературу таких героїнь, як Міріам або Кассандра, поетеса всюди залишалась пристрасною гуманісткою, співцем людини, звеличувала людську особистість. Відкидаючи будь-які форми поневолення, вона досліджувала місце простої людини в світовій історії, в боротьбі за прогрес. Мистецькі симпатії свої Леся віддавала тим, чий дух не корився сірому будню, співала хвалу натурам цільним, незламним, тим, хто, пориваючись до ясного завтра, міг би сказати про себе устами одного з персонажів «В катакомбах»:

Не я один духовну спрагу маю,
Не я один так серцем голодую...

«Одержима», «Вавілонський полон», «На руїнах», «Кассандра»... Ні, не ліг порох часу на ці витвори генія, гарячими вітрами пашать вони і на нас, людей космічної доби.

Рік за роком, в умовах, які аж ніяк не назовеш сприятливими, тривало поетичне сходження Лесі Українки до світових мистецьких вершин. Від перших простеньких мелодій її поезія здійснюється до найскладніших звучань, до тих вершинних художніх симфоній, якими можна назвати її психологічно-філософські поеми та геніальні драматичні твори, що були суцільною і смисловою і тематично-жанровою новизною для української літератури. «Лісова пісня», «Камінний господар», «У пущі», «В катакомбах», «Блакитна троянда», «Оргія»... Навіть одним із цих творів поетеса увічнила б своє ім'я в літературі. А ще ж ота чарівної краси інтимна лірика. Художня проза. Близкучі статті про літературу, що їх поетеса друкувала в петербурзькому журналі «Жизнь», де виступали із статтями Ленін і Горький. А ще ж багатюща епістолярна спадщина, до якої зараз підступають дослідники. І до всього численні високохудожні переклади з російської, польської, англійської, німецької, французької та інших мов,— у цій самовідданій праці Лесі Українка теж постає перед нами як палка патріотка, переконана інтернаціоналістка, поборниця єднання народів.

З творчістю Лесі Українки в нашу літературу входили цілі світи, не знані чи малознані раніше, відкривались нові тематичні обшири, однак цінні для нас не лише її сміливі мандрівки в різні часи, до різних народів, важливіше те, що, беручи навіть відомі мандрівні сюжети та відстояні у віках міфологічної місткості характери, вона трактувала їх щоразу по-своєму, надавала їм нової глибини, оригінальної філософської наповненості, поетичної свіжості.

Не багато хто виходив на такі океанні простори, досягав таких масштабів художнього синтезу. У нас часто згадують Шекспіра, тривожать його тінь кожного разу, коли хочуть підкреслити найвищий ступінь досягнень митця. Але якщо вже де виправдані ці асоціації, якщо доречно де говорити про силу шекспірівських пристрасностей, глибину та об'ємність характерів, про найсміливіше філософське дошукування отих «вічних», визначальних істин людського буття, то це доречно буде сказати тут, коли думаємо про Лесю Українку, коли входимо в світ її героїв, монументальних художніх побудов. Для її поетики характерна ясність форм, природність інтонацій, афористичність вислову. Слово Лесі Українки ніколи не позує, йому протипоказана штучність, в її художній мові не залишається місця для риторики,— щирістю почуття, глибиною думки захоплюють читача її твори.

Поряд із Шевченком, Франком, Панасом Мирним, Коцюбинським та іншими нашими славними

класиками, Леся Українка наполегливо розвивала й зміцнювала нашу сучасну літературну мову, вдосконалювала художню стилістику. Лесина поезія ткалась із ясних барв народних діалектів, говірок: Волинь і Наддніпрянщина, Карпати й Галичина постачали їй той багатющий мовний матеріал, який шляхом художнього відбору, завдяки лінгвістичному чуттю поетеси потім ставав загальнонаціональним набутком. Ні, не задовольнилась би вона сірим щебенем штампів, сотнею чи двома отих потворних канцеляризмів, убогим прісним отим сучасним «язичієм», що ним дехто послуговується і в наші дні. Леся розуміла свою відповідальність, тому постійно дбала про стильове, лексичне й синонімічне збагачення рідної мови, і це теж додає їй заслуги в нашій культурі, в нашому красному письменстві.

На самовідданих, мужніх, одержимих, на таких, як Франко, Грабовський, Леся, трималося культурне життя нації. Під шаленим вогнем ганебних царських указів, під невщухаючим обстрілом заборон та переслідувань були ті героїчні плацдарми української передової культури, на одному з яких, поруч із своїми сподвижниками, від юних літ і до останнього подиху стояла наша прекрасна Леся Українка, стояла з вояцьким щитом у руці, мов легендарна дівчина-витязь, закута в кольчугу свого безстрашся, гідності й правоти.

Слово, моя ти єдина зброє,
Ми не повинні загинути обоє!

Провісниця революції, вона бажала скінчити свій шлях так, як і починала: із співом на устах!

Рано обірвалася її пісня, її щиросердий спів. Відстань безжально коротка лягла від першого ранку, що зарожевив крайнебо маленькій Лесі посеред мальовничої природи українського Полісся, і до того останнього сонця, що відпалало їй сухим вогнем в далекім гірськім Сурамі. Сорокадворічною пішла вона з життя, пішла не зломлена духом, і образ її таким живе й житиме для нас — сповнений гідності, прекрасний у своїй людяності й великім творчім горінні.

За життя Лесі Українки не рясно дісталось їй, багатостраждальниці, тих лаврів, того визнання, яким увінчує її ось наша нова епоха. Майбутня ширококрила слава поетеси тоді ще тільки зв'язано билася їй біля ніг, і голос її поезії, часом здавалося, падає поблизу, гасне, ніби в тумані.

Потрібен був час, щоб в усій справжності відкрилась нащадкам величава постать Лесі Українки, її подвижницька праця. Потрібен був Жовтень, барикади, Сиваші й Перекопи, щоб докорінно змінились історичні долі цілих народів, щоб уже не розшматована пазурями хижацьких імперій, а єдина, возз'єднана під ленінським прапором братерства нова, соціалістична Україна всенародно, з почуттям національної гордості вшановувала, уславлювала свою улюбленицю, свою геніальну Лесю.

Творчість поетеси давно уже вийшла з українських берегів. Її лірика, поеми, п'єси, будучи перекладені на десятки мов народів Радянського Союзу, мовби здобувають собі друге цвітіння, слово Лесі Українки йде до наших друзів у соціалістичні країни й на всі континенти. Ювілей поетеси разом з нами сьогодні за ухвалою ЮНЕСКО відзначає весь культурний світ.

Там, де гарячий вітер пустелі колись обвівав самотню постать жінки з України, що з сумом дивилась, як замітає хамсин горьовиту долю фелаха, а понад Нілом, душу раничи поетесі, під гуркіт барабанів, з нахабним свистом крокували зайди-колонізатори,— сьогодні там, попід пальмами Єгипту, переможно крокує художня краса «Лісової пісні», волинська Мавка чарує людей!

Ось такі корективи вносить історія. Ось так розпорядилась вона, визначивши конечну

верховність істини та нерозлучної з нею краси.

1971

Постійна адреса: http://ukrlit.org/honchar_oles_terentiiovych/nasha_lesia